

6. Зубець Михайло Васильович: біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1966–2012 роки / НААН, ННСГБ, ІРГТ; уклад. В. А. Вергунов, М. М. Зубець, Т. Ф. Дерлеменко, О. П. Анікіна, І. С. Бородай, Л. А. Кириченко; наук. ред. В. А. Вергунов. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К., 2014. – 372 с. – (Біобібліогр. сер. «Академіки Нац. акад. аграр. наук України» / НААН, ННСГБ).

7. Інститут розведення і генетики тварин / УААН, ІРГТ; уклад.: М. Я. Єфіменко, І. В. Гузєв, Л. О. Бегма та ін.; відпов. за вип. Ю. В. Мільченко, Є. М. Рясенко, І. С. Бородай. – Чубинське, 2004. – 83 с.

8. Полупан Ю. П. Академік Михайло Васильович Зубець (спогади про Вчителя) / Ю. П. Полупан // Зубець Михайло Васильович: бібліографічний покажчик наукових праць за 1966–2012 роки. – К., 2014. – С.68–75.

References

1. Boroday I. S. Rozvytok teoriiy porodoutvorenniya u skotarstvi Ukrayiny v konteksti nauko-organizatsiynykh chynnykiv / I. S. Boroday // Rozvedennya i henetyka tvaryn: mizhvid. tem. nauk. zb. – К., 2007. – Вр.41. – С.31–38.

2. Burkat V. P. Istorychni aspekty rozvytku teoriiy selektsiyyi u skotarstvi Ukrayiny: monohrafiya / V. P. Burkat, I. S. Boroday. – К., 2006. – 584 s.

3. Verhunov V. A. Sil's'kohospodars'ka doslidna sprava v Ukrayini. Vid zarozhennya do akademichnoho isnuvannya: orhanizatsiynny aspekt / V. A. Verhunov; NAAN, NNSHB. – К.: Ahrarna nauka, 2012. – 416 s.

4. Hladyi M. V. Akademik M. V. Zubets' – talanovytyy uchenyy, orhanizator, politychnyy i hromads'kyuy diyach / M. V. Hladyi // Rozvedennya i henetyka tvaryn: mizhvid. tem. nauk. zb. / NAAN, IRHT. – К., 2015. – Вр.49. – С.6–13.

5. Yefimenko M. Ya. Zubets' Mykhaylo Vasylyovych / M. Ya. Yefimenko // Vcheni-selektsionekry u tvarynnystvii / nauk. red.: M. V. Zubets', V. P. Burkat. – К., 1997. – С.59–62. – («Ukrayins'ki vcheni-ahraryi XX st.»; kn. 1).

6. Zubets' Mykhaylo Vasylyovych: biobibliogr. pokazhch. nauk. pr. za 1966–2012 roky / NAAN, NNSHB, IRHT; uklad. V. A. Verhunov, M. M. Zubets', T. F. Derlehenko, O. P. Anikina, I. S. Boroday, L. A. Kyrychenko; nauk. red. V. A. Verhunov. – 3-tye vyd., prerob. i dop. – К., 2014. – 372 s. – (Biobibliogr. ser. «Akademiky Nats. akad. ahrar. nauk Ukrayiny» / NAAN, NNSHB).

7. Instytut rozvedennya i henetyky tvaryn / UAAAN, IRHT; uklad.: M. Ya. Yefimenko, I. V. Huzeyev, L. O. Behma ta in.; vidpov. za vyp. Yu. V. Mil'chenko, Ye. M. Riasenko, I. S. Boroday. – Chubyn's'ke, 2004. – 83 s.

8. Polupan Yu. P. Akademik Mykhaylo Vasylyovych Zubets' (spohady pro Vchytelya) / Yu. P. Polupan // Zubets' Mykhaylo Vasylyovych: bibliografichnyy pokazhchik naukovykh prats' za 1966–2012 roky. – К., 2014. – С.68–75.

Apostol M. V., Candidate of Historical Sciences, doctoral student, National Scientific Agricultural Library (Ukraine, Kyiv), apostolmv@online.ua

The life and career of academician NAAS M. V. Zubets (1938–2014)

The author has highlighted the key milestones of the life and career of the doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS M. V. Zubets. The conditions and factors of formation of its scientific outlook and creative searches priorities were set. The analysis and systematization of its scientific heritage were made, the values of some scientific research for the development of the modern theory and methodology of breed creating in animal husbandry work were justified. The characteristic of his contribution to the organization of agricultural experimental work and the system of

higher branch education in Ukraine was given. The advisory and representational activities as a component of his scientific work were revealed. The research based on the use of general scientific complex, structural and functional, and historical methods.

Keywords: animal husbandry, animal science, breeding, agricultural experimental work, breed of farm animals, scientific school.

Apostol M. V., kandidat istoricheskikh nauk, doktorant, Natsionalnaya nauchnaya sel'skokhozyaystvennaya biblioteka (Ukraina, Kiev), apostolmv@online.ua

Жизненный и творческий путь академика НААН М. В. Зубца (1938–2014)

Автором освещены основные вехи жизненного и творческого пути доктора сельскохозяйственных наук, профессора, академика НААН М. В. Зубца. Выявлены условия и основные факторы формирования его научного мировоззрения и становления приоритетных творческих поисков. Осуществлены анализ и систематизация его научного наследия, обосновано значение отдельных научных разработок для становления современной теории и методологии породообразования в животноводстве. Приведена характеристика его вклада в организацию сельскохозяйственного опытного дела и систему высшего отраслевого образования в Украине. Раскрыты консультативная и репрезентационная деятельность как составные научного творчества ученого. Исследование основывается на использовании комплекса общенаучных, структурно-функциональных и исторических методов.

Ключевые слова: животноводство, зоотехническая наука, селекция, сельскохозяйственное опытное дело, порода животных, научная школа.

***

УДК 57.02:631:378:929

Бяля І. В.,
заступник директора з науково-організаційних та господарських питань, Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН (Україна, с. Велика Бакта),
insbakta@ukr.net

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА М. М. КУЛЕШОВА З ЕКОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ У БІОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Представлено аналіз науково-педагогічної діяльності визначного вченого-рослиника Миколи Миколайовича Кулешова. Учений, крім інших науково-організаційних напрямів діяльності, обіймав посади завідувача спеціалізованих кафедр трьох сільськогосподарських вузів з 1922 по 1968 рр. У другій половині творчого життя заснував наукову школу екологічного рослинництва, яка є унікальною. Концептуальними засадами її є вивчення сільськогосподарських рослин у взаємодії з екологічним середовищем їхнього зростання, основні положення отримали успішне становлення, витримали випробування часом. Таким чином, учений передбачив на декілька десятиліть наперед подальший розвиток наукового напрямку, який розвинули його послідовники. Виховав майбутніх визначних учених екологів, біологів, селекціонерів, рослинників. Серед його учнів – видатні вчені, академіки ВАСГНІЛ, керівники інститутів і великих сільськогосподарських підприємств, а також немало високпрофесійних спеціалістів-виробників.

Ключові слова: науково-педагогічна діяльність, наукова школа, біологічне рослинництво, сільське господарство, М. М. Кулешов.

Микола Миколайович Кулешов – відомий український учений, дійсний член Академії наук УРСР, зробив вагомий внесок у прикладне рослинництво, проводив надзвичайно плідну науково-педагогічну роботу. Професор, крім ґрунтового вивчення сільськогосподарських культур у провідних науково-дослідних інституціях та важливої науково-організаційної роботи в галузі насінництва й контролю-насінневої справи, упродовж переважної більшості періоду творчого життя обіймав посади

завідувача кафедр трьох ВНЗ країни – спеціального землеробства Харківського сільськогосподарського інституту (1922–1926), рослинництва Іркутського та Омського сільськогосподарських інститутів (кінець 1933–1945), рослинництва Харківського сільськогосподарського інституту (з 1945–1968).

У результаті багаторічної педагогічної діяльності професора утворилася наукова школа. На нашу думку, вона має всі ознаки класичної наукової школи – оформленої системи наукових поглядів, а також існування наукового співтовариства, що розділяє ці погляди. Нині існують багато визначень поняття «наукова школа». Основні ж її положення, насамперед, полягають у наявності таких дефініцій: *лідера*, стиль наукових досліджень, коло інтересів та ерудиція якого мають визначне значення для співробітників; не менше як *трьох поколінь учених*–послідовників; *наукового колективу*, об'єднаного системою спільних ідей, поглядів, наукових інтересів; *наукового осередку* у вигляді кафедри, відділу тощо; *високого рівня* наукових результатів, який має наукове визнання [1; 2].

Основні ідеї академіка вміщує його наукова спадщина, яка налічує понад 300 наукових праць. З них виокремлюються декілька ґрунтовних монографій та підручників, де акумулюються знання з актуальних питань рослинництва. Застосування вчення М. М. Кулешова про екологічне рослинництво дозволяє уникнути багатьох помилок, які зустрічаються на виробництві при вирощуванні сільськогосподарських культур за інтенсивною технологією. Видатний рослинник одним із перших почав розвивати екологічний напрям у біологічній науці, чим і попередив його на декілька десятиліть.

Правомірно стверджувати, що підготовка наукових кадрів з цього напрямку була надзвичайно успішною. Наукова школа рослинників–екологів, яку виховав учений, вважається унікальною. Її концептуальні засади полягають у дослідженні розвитку сільськогосподарських рослин у взаємодії з середовищем їхнього зростання. Всі положення виявилися безпомилковими і, витримавши випробування часом, успішно розвиваються донині. Їх актуально вивчати та застосовувати у сільськогосподарському виробництві при екологічно чистій агротехніці.

Школа М. М. Кулешова представлена численною плеядою вчених–аграріїв. Підготовкою кадрів найвищої кваліфікації (кандидатів та докторів сільськогосподарських наук) учений почав займатися у Харківському СГІ ім. В. В. Докучаєва у 60–річному віці, коли відчув необхідність передати увесь свій накопичений унікальний досвід. Через його безпосередній вплив, особисте зацікавлення та небайдужість пройшли десятки аспірантів. У роботу зі своїми учнями він закладав не тільки досвід, а й усю душу. Серед них – видатні вчені, академіки ВАСГНІЛ, керівники інститутів і великих сільськогосподарських підприємств, а також немало високопрофесійних спеціалістів–виробничників. За різними даними, загалом під офіційним науковим керівництвом видатного вченого

захистили дисертації більше 70 чоловік [3, с. 13; 4, с. 286]; за іншими – професором було підготовлено 50 кандидатів та докторів сільськогосподарських наук [5].

Варто звернути увагу на стиль роботи професора. Аспірантська кімната кафедри рослинництва Харківського сільськогосподарського інституту – одночасно приймальня академіка, була людною. Він завжди перебував в оточенні викладачів, аспірантів, докторантів, тому майже ніколи не мав вільного часу. За порадами при підготовці дисертацій приїздили з усіх куточків країни. Не дивлячись на повну доступність і відкритість М. М. Кулешова, аспіранти харківського інституту інколи не могли потрапити навіть по декілька тижнів до нього за науковою порадою або для вирішення поточного питання, тому, що першочергова увага надавалася приїжджим здалеку або з інших установ.

Якщо конкретніше зупинитися на короткій характеристиці окремих яскравих постатей представників наукової школи академіка, то серед учнів М. М. Кулешова в післявоєнні роки, зокрема, був Г. В. Корнеєв, дисертація якого присвячена вирощуванню багаторічних трав на сіно та насіння [6]. Він навчався та працював упродовж 18 років у колективі сформованому навколо М. М. Кулешова та під його науковим керівництвом. Молодих учених очолюваної кафедри професор завжди орієнтував у всіх найактуальніших новітніх дослідженнях та наукових напрямках, вчив пов'язувати особливості росту та розвитку рослин з умовами сфери вирощування, що визнано екологічним напрямом рослинництва, на основі якого повинні розроблятися науково обґрунтовані агротехнічні заходи [7].

До рослинницької школи М. М. Кулешова належить також його колега і соратник В. І. Григор'єв, який пройшов з професором на кафедрі рослинництва рука об руку десять років. Спогади В. І. Григор'єва свідчать як професор влучно і безпомилково міг після бесіди з аспірантами виявити суть справи, де необхідно підбадьорити, вселити надію, а в інших випадках, як–то кажуть, «опустити на землю», тобто реально оцінити ситуацію. Із аспірантського життя В. І. Григор'єв згадує події 1959 р. Відомо, що польові експерименти є головними а аграрній науці і результати великою мірою залежать від погодних умов. Тому інколи виникає необхідність неодноразового їхнього повторення. З причин засухи виникла загроза їх зриву. Але М. М. Кулешов був переконаний, що рослини не загинули: «но ведь растения еще не погибли, живы, значит еще не умерла надежда на получение результатов исследования», що і підтвердилося – після довгоочікуваного запізненого дощу на дослідних посівах вдалося отримати експериментальний матеріал. Проведені пошуки завершилися успішним захистом дисертації, присвяченої агробіологічному обґрунтуванню агротехніки високих урожаїв суданської трави в чистих та змішаних посівах в Харківській області [8].

М. М. Кулешов був противником широких поверхових досліджень: посіяв – зібрав. У відношенні планування експерименту любив повторювати: «Не помню, хто из великих сказал – «Считать важнейшей задачей из задач ученой школы из общества детальное изучение двух квадратных вершков близлежащего болота»». Цими словами він націлював на пошук причинних зв'язків між

продуктивними можливостями рослин та екологічними умовами їх вирощування. Микола Миколайович вимагав у всьому (в плануванні дослідження, в його проведенні, у складанні звіту) продуманості, вивіреності, ретельності, чіткості.

Серед учнів наукової школи професора виокремлюються 4 доктори сільськогосподарських наук: І. А. Лукьяненко, Л. А. Марченко, Б. В. Палферов, А. Ф. Якименко. Професор, доктор сільськогосподарських наук А. Ф. Якименко з теплою згадував спільну працю з М. М. Кулешовим. По демобілізації після війни у грудні 1945 р. розпочинав свою наукову діяльність асистентом кафедри рослинництва Харківського СГІ ім. В. В. Докучаєва саме під керівництвом професора М. М. Кулешова. Доля так склалася, що довелося і пропрацювати з ним упродовж 23 років, до самої смерті видатного вчителя. А. Ф. Якименко, у майбутньому також працівник викладацької ниви на кафедрі, настільки захоплювався генієм керівника, що з величезним інтересом прослуховував іноді двічі його лекції. Так зокрема було з усім курсом лекцій з рослинництва. Це дало йому багато новітніх, додаткових знань, як з методики подання лекційного матеріалу, так і, особливо, їхнього змісту.

Професор М. М. Кулешов був неперевершеним лектором, читав курс на високому теоретичному рівні, висококваліфіковано та захоплююче. Його лекції, навіть ті, які він читав для студентів, із великим зацікавленням слухали не тільки студенти, а й аспіранти та викладачі кафедри, черпаючи з них глибини думок, уміння показати, здавалося б, у вже давно відомого факту нові грані, які висвітлювали суть побаченого та почутого. Особисто М. М. Кулешов завжди бував на аспірантських лекціях, відвідував багато занять викладачів–початківців. Його зауваження та побажання за результатами цих відвідувань, як правило, надавалися в гумористичній формі, але завжди доброзичливо та глибоко змістовними [9].

Мова професора була виключно чіткою. Він ніколи не допускав неправильної вимови слів та болісно реагував на всілякі викривлення мови. При цьому вмів не помічати у співрозмовника такі недоречності. Але до своїх аспірантів, приділяв особливі підвищені вимоги. Професор, володіючи англійською, німецькою, французькою і навіть латиною, нерідко звертався до своїх аспірантів на іноземних мовах, показуючи приклад усесторонньо глибоко розвиненої особистості та спонукаючи учнів до постійного самоудосконалення.

Поряд із ґрунтовними знаннями професор мав винятковий дар порозуміння при спілкуванні. Завдяки найвищому рівню знань, багатющому досвіду, людяності, особистому прикладу він переконував людей, заохочував та надихав іти за науковим покликанням. Інтелігент найвищої культури, він випромінював довіру та доброзичливість, толерантне ставлення до співбесідника. Йому властиве було шанобливе звертання до всіх,

незалежно від службового становища. Кулешов говорив, що до людей простих масових професій потрібно бути навіть більш уважним, ніж до тих, хто обіймав високі посади. Ніколи не міг відповісти грубістю на нетактовність. Коли у Харкові в 1964 р. організували телевізійний університет етики і культури, право його відкриття надали Миколі Миколайовичу [3].

Серед представників наукової школи були й такі, які захищалися не в рамках навчання аспірантури. Педагогічна робота на кафедрі тісно поєднувалася з науковою. Так А. Ф. Якименку запропоновано з 1946 р. зайнятися науково–дослідними розвідками з культури проса на дослідному полі Інституту. Результатом досліджень без аспірантури при мудрому керівництві М. М. Кулешова став успішний захист в 1951 р. кандидатської дисертації з проса [10]. Згодом у 1953 р. науковий консультант знову пропонує А. Ф. Якименку зайнятися пошуками, але вже з культури гречки. На основі проведених експериментів було написано та захищено в 1967 р. докторську, присвячену впливу способів обробітку та умов росту на урожайність культури проса і гречки [11].

Серед продовжувачів наукової школи акад. М. М. Кулешова – відомий учений доктор сільськогосподарських наук, професор Л. А. Марченко. Ще будучи студентом захоплювався лекціями академіка з рослинництва, які він читав спільно з Г. В. Пилипцем. У майбутньому доля склалася так, що працюючи агрономом колгоспу не раз згадував школу М. М. Кулешова. Надалі – аспірантура, праця на кафедрі рослинництва знову ж із М. М. Кулешовим. Прекрасне знання академіком проблем практичного землеробства, біології, екології дозволяло йому швидко та вірно визначати актуальні перспективні теми аспірантських робіт, напрямів для пошукачів наукового ступеня. Він щедро ділився новітніми ідеями зі своїми співробітниками, дослідниками з багатьох куточків країни. До нього також приїздило багато видатних учених.

Згадує М. Р. Асика, що коли академік М. М. Кулешов був уже похилого віку, йому довелося співпрацювати з ним на кафедрі рослинництва Харківського СГІ ім. Докучаєва. Він у 1962 р. після десятирічного виробничого стажу, будучи вже головним агрономом господарства, вступає до аспірантури завдяки моральній підтримці вченого. В 1965 р. М. Р. Асика успішно захищає дисертацію, присвячену культурі чини [12].

Професор, заслужений працівник сільського господарства УРСР В. С. Цибулько також мав не тільки досвід спілкування та співробітництва з М. М. Кулешовим, коли в 1956 р. прийшов працювати на кафедру рослинництва Харківського сільськогосподарського інституту, а й був його аспірантом. Академік йому відразу ж доручив вивчення озимих хлібів за різними

видами пара і по кукурудзі різного використання. У результаті проведеного дослідження з озимої пшениці успішно захищена кандидатська дисертація [13]. Також виявилася можливість для В. С. Цибулько перевірити його припущення щодо біології розвитку рослин. Оскільки давнє зацікавлення темою по теорії стадійності, що свого часу була досить популярною, весь час потребувало детальнішого наукового пояснення, довелося по-новому переглядати її витoki, положення, покладені в основу експериментальні дані. Займався В. С. Цибулько цією проблемою паралельно з виконанням аспірантської роботи. Виявилось, що ніякої фізіолого-біохімічної основи під цією теорією не було, а теоретичні побудови мали суто натурфілософський характер і зроблені лише на основі фенологічних спостережень над рослинами, котрі піддавалися впливу яровизації та фітоперіодичним впливам. Багато виникало з цього приводу неоднозначних здогадок та припущень про те, які ж фізіолого-біохімічні зміни протікають у рослин під дією яровизації і фотоперіодичних умов, що приводять до зміни довжини їхнього вегетаційного періоду, чому під впливом однієї і тієї ж довжини дня одні рослини прискорюють, інші ж уповільнюють свій розвиток. В кінці-кінців виникла робоча гіпотеза, що вселяла надії, але перевірку її потрібно здійснювати багато років. Довелося ґрунтовно освоювати фізіологічні, цитофізіологічні, біохімічні, анатомічні та інші методи досліджень і паралельно з технологічною темою розробляти біологічну. Коли М. М. Кулешов дізнався про «подвійне зацікавлення» В. С. Цибулько, то відкрито висловив деяке невдоволення розпорощеністю сил свого аспіранта. Професор завжди надавав великого значення екологічним та біологічним дослідженням у рослинництві та в кінці-кінців підтримував це починання. Але як завжди передбачливо та далекоглядно зауважив про те, що можливо на з'ясування та розв'язання проблеми буде потрібно все життя.

Перші дослідження виявилися результативними. Інтуїція не підвела. Але вивчення добової динаміки метаболітів у фотоперіодично активних об'єктів явно вибивало з режиму роботи. Вечірні проби рослинного матеріалу оброблялися до півночі, а через 2–2,5 години вже світало. Далі все нові й нові проби. І так упродовж цілого літа і навіть років.

В 1962 р. В. С. Цибулько представив науковій громадськості нову статтю з достатньо ретельним і критичним оглядом літератури з проблеми. Микола Миколайович схвалив її, а професори Ф. Ф. Мацков та Н. К. Крупський дали позитивні рецензії. Так була визнана тема, котру В. С. Цибулько поряд з багатьма іншими питаннями рослинництва розробляв багато років навіть і в роки незалежності України.

Професор уважно слідував за розгортанням і цих досліджень. Він допоміг зокрема отримати особисту консультацію академіка М. Х. Чайлахяна. Михайло Христофорович спочатку підтримував напрям досліджень, але у майбутньому вони для нього виявилися незручними, так як не підтверджували його гормональної теорії розвитку–припущення того, що перехід рослин до цвітіння визначається накопиченням гормону цвітіння, існування якого до сих пір не підтверджено експериментально.

Кожна зустріч з учителем для В. С. Цибулько була визначною подією. Усі зустрічі мали не тільки величезне пізнавальне та виховне значення, а й вселяли почуття піднесення й оновлення, відкривались нові й нові світи незвіданих до того граней великого наукового життя.

З теми «Трофические закономерности изменения темпов индивидуального развития растений» була запланована, виконана та в 1973 р. успішно захищена докторська дисертація В. С. Цибулько. По частині отриманих результатів у 1978 р. видано монографію «Трофические закономерности фотопериодизма растений» (К.: Наук. думка) [14]. У 1990–х роках вийшла друком наступна його монографія «Метаболические закономерности фотопериодической реакции растений» [15], в якій зведені дані з трофічних, ензимологічних та гормональних закономірностей фотоперіодичної реакції рослин.

Вихованцями М. М. Кулешова були й інші вчені, які здобули широке визнання. Академік ВАСГНІЛ, Герой Соціалістичної праці, лауреат Ленінської премії, Заслужений діяч науки СРСР, доктор сільськогосподарських наук, генетик, рослинник, селекціонер, віце-президент Всесоюзного товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, президент секції кукурудзи і сорго Європейської асоціації генетиків і селекціонерів рослин М. І. Хаджинов. Працював з ученим із напрямку контрольно-насіenneвої справи ще на дослідній станції під Харковом у 20–х рр. ХХ ст., та був його співробітником у Всесоюзному інституті рослинництва (відділ генетики) з культури кукурудзи. У подальшому автор відкриття світового виміру – цитоплазматичної чоловічої стерильності у кукурудзи, розробив теоретичні основи селекції і насінництва кукурудзи, вивів близько 20 сортів і гібридів та ін.

Серед однодумців – академік Академії наук Молдавської РСР, Заслужений діяч науки і техніки Молдавії, селекціонер, ботанік, генетик, доктор сільськогосподарських наук, президент Молдавського товариства генетиків і селекціонерів А. Є. Коварський, лауреат Ленінської премії академік Б. П. Орлов та багато інших. Видатні вчені країни вважали свого вчителя патріотом наукового рослинництва.

В 1965 р. виникла ідея зібрати всіх випускників-аспірантів, приурочити зустріч до 75-річчя М. М. Кулешова. Але він заперечив проти ювілейного зібрання та погодився на проведення творчої наукової конференції, де кожному представлялася можливість виступити з науковим звітом. При підготовці конференції на великій географічній карті Радянського Союзу відмітили прапорцями місця діяльності колишніх аспірантів професора та з'єднали їх кольоровими лініями з Харковом. Вийшла своєрідна схема. Лінії вели не тільки в усі кінці країни, а й далеко за її межі: в Китай, Іран, Афганістан та інші країни. На конференцію приїхали майже всі випускники, вони радо вітали та висловлювали глибоку вдячність Учителеві з великої літери.

Отже, у результаті дослідження школи академіка М. М. Кулешова, визначено що вона по праву належить до класичної наукової школи. Аналіз науково-педагогічної діяльності професора М. М. Кулешова засвідчив, що високий рівень досліджень у галузі прикладного рослинництва, вірність вибраних шляхів наукового пошуку, стратегія наукових ідей, розроблювана вченим та його послідовниками, привели до визначних успіхів та наукового визнання напряму екологічного рослинництва, відкрили широкий шлях перспективи розвитку наукових горизонтів. Як бачимо подальший поступ науки і практики засвідчив життєздатність та велику актуальність екологічного рослинництва донині, а також, безперечно, і в майбутньому, адже екологічне рослинництво передбачає вирощування чистої продукції в гармонії з навколишнім середовищем не шкодячи йому.

Список використаних джерел

1. Научная школа как структурная единица научной деятельности / Е. В. Устюжина, С. Г. Евсюков, А. Г. Петров [и др.]. – М.: ЦЭМИ РАН, 2011. – 73 с.
2. Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – 523 с. – (Науковедение: проблемы и исследования).
3. Асыка Н. Р. Светлая память о Николае Николаевиче Кулешове становится все ярче / Н. Р. Асыка // Воспоминания о Николае Николаевиче Кулешове академике АН УССР, соратнике Н. И. Вавилова. К 100-летию со дня рождения / Харьк. гос. аграр. ун-т им. В. В. Докучаева, Каф. растениеводства; редкол.: М. А. Бобро [отв. ред.] и др. – Х., 1991. – С.9–14.
4. Пилипец Г. В. Николай Николаевич Кулешов (1890–1968) [некролог] / Г. В. Пилипец, Г. Ф. Наумов // Цитология и генетика. – 1968. – Т.2, №3. – С.255–287.
5. Кулешов Миколайович (1890–1968), академік, український вчений в галузі рослинництва: біобібліогр. показч. / УААН, ЦНСГБ; упоряд. В. М. Грама, Т. Ф. Дерлеменко, Л. Д. Полякова; відп. за вип. М. С. Слободяник. – К., 1998. – 84 с.
6. Корнеев Г. В. Приемы, обеспечивающие получение и сохранение современных, дружных и полных всходов многолетних злаковых трав при возделывании их на сено и семена: дис. ... канд. с.-х. наук / Г. В. Корнеев. – Х., 1952. – 164 с.
7. Вспоминает профессор Г. В. Корнеев // Воспоминания о Николае Николаевиче Кулешове академике АН УССР, соратнике Н. И. Вавилова. К 100-летию со дня рождения / Харьк. гос. аграр. ун-т им. В. В. Докучаева, Каф. растениеводства; редкол.: М. А. Бобро [отв. ред.] и др. – Х., 1991. – С.5.
8. Григорьев В. И. Агробиологическое обоснование агротехники высоких урожаев суданской травы в чистых и смешанных посевах в условиях Харьковской области: дис. ... канд. с.-х. наук / В. И. Григорьев. – Х., 1984. – 186 с.
9. Григорьев В. И. Десять счастливых лет / В. И. Григорьев // Воспоминания о Николае Николаевиче Кулешове академике АН УССР, соратнике Н. И. Вавилова. К 100-летию со дня рождения / Харьк. гос. аграр. ун-т им. В. В. Докучаева, Каф. растениеводства; редкол.: М. А. Бобро [отв. ред.] и др. – Х., 1991. – С.7–9.
10. Якименко А. Ф. Обоснование сроков и приемов уборки проса: дис. ... канд. с.-х. наук / А. Ф. Якименко. – Х., 1951.
11. Якименко А. Ф. Влияние приемов возделывания и условий произрастания проса и гречихи на высоту и качество урожая в Лесостепи УССР: дис. ... д-ра с.-х. наук / А. Ф. Якименко. – Х., 1967. – 387 с.
12. Асыка Н. Р. Опыт возделывания чины в Лесостепи Украины и центральной черноземной полосы РСФСР: дис. ... канд. с.-х. наук. – Х., 1965. – 229 с.
13. Цыбулько В. С. Глубина залегания узла кушения озимой пшеницы в зависимости от сорта и условий произрастания: дис. ... канд. с.-х. наук. – Х., 1956. – 207 с.
14. Цыбулько В. С. Трофические закономерности фотопериодизма растений / В. С. Цыбулько. – К.: Наук. думка, 1978. – 208 с.
15. Цыбулько В. С. Метаболические закономерности фотопериодической реакции растений / В. С. Цыбулько. – К.: Аграр. наука, 1998. – 182 с.

References

1. Nauchnaja shkola kak strukturnaja edinica nauchnoj dejatel'nosti / E. V. Ustjuzhina, S. G. Evsjukov, A. G. Petrov [i dr.]. – М.: ЦЭМИ РАН, 2011. – 73 s.
2. Shkoly v nauke. – М.: Nauka, 1977. – 523 s. – (Naukovedenie: problemy i issledovanija).
3. Asyka N. R. Svetlaja pamjat' o Nikolae Nikolaeviche Kuleshove stanovitsja vse jarče / N. R. Asyka // Vospominanija o Nikolae Nikolaeviche Kuleshove akademike AN USSR, soratnike N. I. Vavilova. K 100-letiju so dnja rozhdenija / Har'k. gos. agrar. un-t im. V. V. Dokuchaeva, Kaf. rastenievodstva; redkol.: M. A. Bobro [otv. red.] i dr. – H., 1991. – S.9–14.
4. Pilipec' G. V. Nikolaj Nikolaevich Kuleshov (1890–1968) [nekrolog] / G. V. Pilipec', G. F. Naumov // Citologija i genetika. – 1968. – T.2, №3. – S.255–287.
5. Kuleshov Mykola Mykolajovych (1890–1968), akademik, ukrai'ns'kyj vchenyj v galuzi roslynnytva: biobibliogr. pokazhch. / UAAN, CNSGB; uporjad. V. M. Grama, T. F. Derlemenko, L. D. Poljakova; vidp. za vyp. M. S. Slobodjanyk. – K., 1998. – 84 s.
6. Korneev G. V. Priemy, obespechivajushhie poluchenie i sohranenie sovremennyh, družnyh i polnyh vshodov mnogoletnih zlakovyh trav pri vozdeľvanii ih na seno i semena: dis. ... kand. s.–h. nauk / G. V. Korneev. – H., 1952. – 164 s.
7. Vspominaet professor G. V. Korneev // Vospominanija o Nikolae Nikolaeviche Kuleshove akademike AN USSR, soratnike N. I. Vavilova. K 100-letiju so dnja rozhdenija / Har'k. gos. agrar. un-t im. V. V. Dokuchaeva, Kaf. rastenievodstva; redkol.: M. A. Bobro [otv. red.] i dr. – H., 1991. – S.5.
8. Grigor'ev V. I. Agrobiologicheskoe obosnovanie agrotehniki vysokih urozhav sudanskoj travy v chistyh i smeshannyh posevah v uslovijah Har'kovskoj oblasti: dis. ... kand. s.–h. nauk / V. I. Grigor'ev. – H., 1984. – 186 s.
9. Grigor'ev V. I. Desjat' schastlivyh let / V. I. Grigor'ev // Vospominanija o Nikolae Nikolaeviche Kuleshove akademike AN USSR, soratnike N. I. Vavilova. K 100-letiju so dnja rozhdenija / Har'k. gos. agrar. un-t im. V. V. Dokuchaeva, Kaf. rastenievodstva; redkol.: M. A. Bobro [otv. red.] i dr. – H., 1991. – S.7–9.
10. Jakimenko A. F. Obosnovanie srokov i priemov uborki prosa: dis. ... kand. s.–h. nauk / A. F. Jakimenko. – H., 1951.
11. Jakimenko A. F. Vlijanie priemov vozdeľvanija i uslovij proizrastanija prosa i grechihi na vysotu i kachestvo urozhaja v Lesostepi USSR: dis. ... d–ra s.–h. nauk / A. F. Jakimenko. – H., 1967. – 387 s.
12. Asyka N. R. Opyt vozdeľvanija chiny v Lesostepi Ukrainy i central'noj chernozemnoj polosy RSFSR: dis. ... kand. s.–h. nauk / N. R. Asyka. – X., 1965. – 229 s.

13. Cybul'ko B. C. Glubina zaleganija uzla kushhenija ozimoj pshenicy v zavisimosti ot sorta i uslovij proizrastanija: dis. ... kand. s.–h. nauk. – X., 1956. – 207 s.

14. Cybul'ko V. S. Troficheskie zakonomernosti fotoperiodizma rastenij / V. S. Cybul'ko. – K.: Nauk. dumka, 1978. – 208 s.

15. Cybul'ko V. S. Metabolicheskie zakonomernosti fotoperiodicheskoj reakcii rastenij / V. S. Cybul'ko. – K.: Agrar. nauka, 1998. – 182 s.

Balyan I. V., Deputy Director for Scientific–organizational and economic issues of the Transcarpathian State Agricultural Experiment Station NAAS (Ukraine, Greater Bacta), insbaktia@ukr.net

Scientifically and pedagogical activity of Professor M. M. Kuleshov from ecological direction in biological science

In the article is present an analysis of scientifically and pedagogical activities of prominent scientist–plant–grower of M. M. Kuleshova. A scientist, except scientifically and organizational directions of activity, held positions of manager of the specialized departments of three agricultural institutes from 1922 to 1968. In the second half of creative life founded scientific school of ecological plant–grower, which is unique. By conceptual principles this is the study of agricultural plants in co–operating with the ecological environment of their growth, substantive provisions got the successful becoming, passed muster sometimes. Thus a scientist foresaw on a few decades beforehand subsequent development of scientific direction, which was developed by his followers. Educated the future prominent scientists of environmentalists, biologists, selectionists, plant–growers. Among his students are prominent scientists, academicians of VASKHNIL, leaders of institutes and large agricultural enterprises, and also many high–professional specialists.

Keywords: scientific and pedagogical activity, scientific school, biological plant science, agriculture, Mikhail Kuleshov.

Балян И. В., заместитель директора по научно–организационным и хозяйственным вопросам, Закарпатская государственная сельскохозяйственная опытная станция НААН (Украина, с. Большая Бакта), insbaktia@ukr.net

Научно–педагогическая деятельность профессора Н. Н. Кулешова из экологического направления в биологической науке

Представлен анализ научно–педагогической деятельности выдающегося ученого–растениевода Николая Николаевича Кулешова. Кроме других научно–организационных направлений деятельности, занимал должности заведующего специализированных кафедр трех сельскохозяйственных вузов с 1922 по 1968 гг. Во второй половине творческой жизни основал научную школу экологического растениеводства, которая является уникальной. Концептуальными принципами ее является изучение сельскохозяйственных растений во взаимодействии с экологической средой их роста, основные положения получили успешное становление, выдержали испытание временем. Таким образом, ученый предсказал на несколько десятилетий вперед дальнейшее развитие научного направления, которое развили его последователи. Воспитал будущих выдающихся ученых экологов, биологов, селекционеров, растениеводов. Среди его учеников – выдающиеся ученые, академики ВАСХНИЛ, руководители институтов и крупных сельскохозяйственных предприятий, а также немало высокопрофессиональных специалистов–производственников.

Ключевые слова: научно–педагогическая деятельность, научная школа, биологическое растениеводство, сельское хозяйство, М. М. Кулешов.

***

УДК 72.036:930.253(477)(Альошин)

Павленко С. Ф.,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
pavlenko_s_f@ukr.net

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ КОРПУСІВ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. В ОСОБОВОМУ ФОНДІ П. АЛЬОШИНА

Проаналізовано комплекс архівних документів особового фонду П. Альошина, які стосуються історії головного (червоного) і нинішнього гуманітарного корпусів Київського Національного університету імені Тараса Шевченка першої половини ХХ ст.

Проведено класифікацію архівних джерел даного фонду та визначено їх інформативний потенціал для вивчення означеної проблеми. Розглянуто внесок

архітектора П. Альошина у проектування майбутнього університетського містечка.

Ключові слова: історія, джерело, документ, архів, особовий фонд, споруда, корпус, університет, гімназія, відбудова, реконструкція, архітектор, П. Альошин, Київ.

Історія Київського національного університету імені Тараса Шевченка постійно є в полі зору вітчизняних дослідників, починаючи з першого півстолітнього ювілею відня його відкриття у 1884 р. і донині. За цей час побачили світ сотні наукових праць і не менше документальних публікацій, які були присвячені різноманітним її аспектам, у тому числі й історії будівництва головного (червоного) корпусу, яке було завершено наприкінці 1843 р. [1, с. 217].

Проте в цілому історія університетських споруд у першій половині ХХ ст. та роль архівних документів фонду П. Альошина як її важливого джерела, залишалися поодинокими. Наприклад, до 150–літнього ювілею було видано збірник документів з історії університету, в якому опубліковано лише один документ, де згадуються його будівлі цього часу. Серед іншого в одному з них вказано, що у квітні 1945 р. університет було розміщено у 5 корпусах: «гуманітарному, хімічному, в буд. №60 по вул. Володимирській, в буд. №52 по вул. Леніна (нині вул. Б. Хмельницького – С. П.) та в приміщенні ботанічного саду» [2, с. 120–121]. Про внесок П. Альошина у післявоєнну відбудову головного корпусу та його планів розбудови університетського містечка в цьому збірнику документів, а також у пізніших виданнях згадувалося недостатньо. Тому, основним завданням даної публікації є спроба розглянути інформаційний потенціал джерел особового фонду П. Альошина, що зберігається у Центральному державному архіві–музеї літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ) для вивчення даної проблеми.

Життя та архітектурна спадщина митця неодноразово досліджувалися краєзнавцями, істориками культури та архітекторами. Серед них слід згадати праці В. Ясієвича [3], О. Мокроусової [4], М. Кадомської [5], Т. Скібіцької [6], Т. Ширяєва [7] та ін. Зокрема, відомо, що П. Альошин народився у Києві в 1881 р. в сім'ї багатого купця 2-ї гільдії артілі стельмахів. Статки батька дозволили йому спершу навчатися у відомій київській школі М. Мурашка, а згодом закінчити у Санкт–Петербурзі інститут цивільних інженерів у 1904 р. та Академію мистецтв у 1917 р. Під час визвольних змагань повернувся з дружиною до Києва, де згодом отримав звання академіка архітектури (1945 р.). Помер митець у 1961 р. й похований на Лук'янівському цвинтарі.

Ще під час перебування у Санкт–Петербурзі архітектор розробив декілька проектів у Києві. Серед них найбільш знайомими є споруди так званого «Альошинського кварталу», який дотепер існує між вулицями Терещенківською, Володимирською, Б. Хмельницького (тодішньою Фундуклеївською) та бульваром Т. Шевченка (тодішнім Бібіковським). Серед найвідоміших його споруд – Будинок вчителя (первісно Педагогічний музей цесаревича Олексія), будівлі Науково–природничого музею та Інституту зоології (колишня 1–а жіноча Ольгінська гімназія), Головний зал Академії наук на розі вул. Володимирської та Б. Хмельницького, споруди по вул. Терещенківській та ін. [8, оп. 1, арк. 6–14].

Документи фонду П. Альошина були передані до ЦДАМЛМУ у 1967 р. з Київського науково–дослідного інституту технічної інформації, чим значною мірою зумовлено їх склад та зміст. Основу фонду складають